

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i87.2813>*О. М. Радченко*

СИСТЕМА КОНТРОЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ГРОШОВОГО ОБІГУ

Вступ. Становлення й еволюція людської цивілізації засновані на різного роду взаємодії окремих індивідів або їхніх груп між собою. Людство немислиме без системи соціальних зв'язків і соціальних відносин, які виникають у соціумі. У свою чергу існування людського суспільства ґрунтується на відносинах, що складаються між членами цього суспільства. Більш того, можна стверджувати, що розвиток людства зумовлений розвитком соціальних відносин, які видозмінюються дотепер.

У суспільстві існує безліч різних відносин: економічні, політичні, управлінські, культурні, сімейні тощо. Оскільки дані відносини виникають між індивідами та їхніми об'єднаннями, їх прийнято називати суспільними або соціальними. Виникнувши разом із появою людини, суспільні відносини піддавалися регламентації. При цьому спосіб регламентації суспільних відносин відповідав рівню їхнього розвитку. Примітивні соціальні відносини в первісному суспільстві регулювалися за допомогою звичаїв, що закріплювали найбільш раціональні варіанти поведінки людей в соціально значущих ситуаціях. Пізніше, з ускладненням суспільних відносин, з'являються релігійні норми, які більш ефективно забезпечують бажану поведінку індивідуумів. З появою держави відносини в суспільстві починають регулюватися правом, державним регулятором суспільних відносин. Поява права, як і поява держави, на певному етапі розвитку людського суспільства – це природний процес еволюції суспільних відносин.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити систему контрольних правовідносин у сфері грошового обігу.

Правові питання регулювання грошового обігу аналізувалися в працях Л.К. Воронової, Є.О. Алісова, О.П. Орлюк, О.А. Костюченко, Д.О. Гетьманцева, І.Б. Заверухи, В.К. Шкарупи, М.П. Кучерявенка, О.О. Качана, В.В. Козюка, Н.І. Костіна, Т.А. Латковської, А.О. Монаєнка, М.І. Савлука, А.О. Селіванова та ін.

Результати дослідження. Кількісна і якісна видозміна відносин, що існують у соціумі, вимагає якісно іншого регулятора, оскільки ні звичаї, ні мораль, ні релігійні норми не здатні забезпечити належний рівень загальнообов'язковості та примусу. Саме в цей момент і виникає держава для управління суспільними відносинами за допомогою формалізованих правил поведінки, забезпечених заходами примусу.

За допомогою права держава переводить певні відносини під свою юрисдикцію і захист, надає їм упорядкованість і стабільність, стійкість і бажану спрямованість. У результаті правового регулювання відносини стають підконтрольними і керованими.

Забороняючи одні дії, дозволяючи інші, заохочуючи треті, встановлюючи відповідальність за порушення певних правових приписів, держава за допомогою

права встановлює бажані моделі поведінки суб'єктів суспільних відносин за тих чи інших обставин. У сучасному суспільстві право – це найбільш ефективний, владно-примусовий і разом із тим цивілізований регулятор.

Далеко не будь-які суспільні відносини потребують врегулювання свого змісту за допомогою правових норм. До допомоги права вдаються лише в тому випадку, якщо суспільні відносини характеризуються підвищеною соціальною значимістю або викликають чи можуть викликати конфлікт між його учасниками.

Врегульовані правом суспільні відносини набувають статусу правовідносин, який, не позбавляючи суспільні відносини їхнього фактичного змісту, видозмінює їх, наповнюючи юридичним змістом. На відміну від будь-яких інших суспільних відносин, правовідносини характеризуються наявністю в його учасників кореспондуючих прав і обов'язків, які встановлені державою і перебувають під її захистом, тобто їх реалізація гарантується державною владою, яка має виключне право на застосування державного примусу. Таким чином, у правовідносинах завжди спостерігається присутність держави як регулятора і гаранта дотримання норм права, що регламентують дані відносини.

Фінансові відносини як один із видів грошових відносин у різні періоди розвитку суспільства і держави відігравали неоднакову роль в їхньому економічному житті, що неминуче позначалося на ступені їх правового регулювання з боку держави. Оскільки фінансові правовідносини пов'язані з формуванням, розподілом і витрачанням державних фондів грошових коштів, то їх правове регулювання безпосередньо залежить від статусу держави.

У період феодалізму й абсолютної монархії особисті гроші керівника держави і самої держави не були розділені, а отже, скарбниця і особисте майно короля були єдиним цілим. При цьому джерела поповнення скарбниці істотно відрізнялися від сучасних, зокрема, основне джерело доходу скарбниці становило особисте майно короля, а податкові надходження становили не більше 20%. Відрізнялися й напрями витрачання коштів керівника держави. Правове регулювання фінансових відносин у кращому випадку обмежувалося податковими нормами, водночас інституту контролю за витрачанням державних коштів не було й не могло бути. У докапіталістичних формаціях, в умовах фрагментарності товарно-грошових відносин, фінанси також мали фрагментарний характер, що було зумовлено відсутністю правового регулювання даного виду відносин.

За капіталізму, коли товарно-грошові відносини стали основою розвитку національної економіки, фінансові відносини набули всеосяжного характеру, що зумовило розвиток правового регулювання даної сфери суспільних відносин. Так, англійський парламент у період свого становлення вважав найціннішим своїм правом і основним методом обмеження монархії отримання контролю над витратами скарбниці та за встановленням податків. Сукупність подібних повноважень вважалася самим прогресивним і найбільш дієвим способом правового регулювання фінансових відносин.

У соціалістичному суспільстві фінансові відносини були обмежені переважанням відносин виробничо-планового розподілу, в зв'язку з чим фінансово-правове регулювання було суттєво звуженим. У сучасних умовах розвитку Укра-

їни фінанси відіграють одну з провідних ролей у житті суспільства і держави, що пояснює досить динамічний, а інколи хаотичний розвиток вітчизняного фінансового законодавства.

Об'єктивно сучасна держава не може не регулювати фінансові відносини, оскільки ці відносини виникають із приводу формування, розподілу і використання централізованих та децентралізованих публічних фондів грошових коштів і контролю за названими процесами. Даний пласт відносин пов'язаний з діяльністю держави, що пояснює високий ступінь соціальної значущості фінансових відносин для суспільства в цілому, зумовлюючи необхідність їх правового регулювання.

Відносини у сфері фінансової діяльності держави є предметом регулювання фінансового права [10, с. 35]. Будучи врегульовані нормами фінансового права, відносини у сфері фінансової діяльності держави набувають характеру фінансових правовідносин.

Фінансовий контроль є формою фінансової діяльності держави, відповідно, й відносини зі здійснення фінансового контролю в рамках грошового обігу є видом фінансових правовідносин.

Так, на думку Л.К. Воронової, М.П. Кучерявенка [3, с. 53], фінансовий контроль – це спеціальний державний контроль, діяльність фінансових органів та їх посадових осіб із забезпечення законності, фінансової дисципліни і раціональності під час мобілізації, розподілу і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів та пов'язаних з ними матеріальних ресурсів. О.П. Орлюк [7, с. 149] визначає фінансовий контроль як цілеспрямовану діяльність уповноважених державних органів, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, спрямовану на дотримання законності, фінансової дисципліни й раціональності в реалізації публічної фінансової діяльності держави, тобто мобілізації, розподілу і використання публічних фондів коштів з метою виконання завдань і функцій держави і територіальних громад та ефективного соціально-економічного розвитку всіх суб'єктів фінансових відносин.

На думку А.О. Монаєнка, фінансовий контроль – це регламентована нормами фінансового права діяльність державних, самоврядних, громадських та господарюючих суб'єктів із перевірки своєчасності й точності фінансового планування, обґрунтованості та повноти надходження доходів до відповідних фондів грошових коштів, правильності й ефективності їх розподілу і використання [9, с. 63].

Існування багатьох визначень фінансового контролю можна пояснити загальною методологічною основою. На нашу думку, вартий уваги підхід, запропонований Л.А. Савченко [8, с. 43], яка вважає за необхідне окремо виділяти такі поняття, як «фінансовий контроль», яке має бути комплексним, «публічний фінансовий контроль», що охоплюватиме як державний фінансовий контроль, так і контроль, що здійснюється органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами щодо публічних фінансів, та «державний фінансовий контроль».

Контрольні правовідносини являють собою правовий зв'язок між контролюючим і підконтрольним суб'єктами з метою створення найбільш сприятливих умов для реалізації нормативно-правових приписів у поведінці, діяльності підконтрольних суб'єктів, забезпечення ефективності правового регулювання, відновлення

стану законності та правопорядку в разі їх порушення [2, с. 135]. Як і всі види фінансових правовідносин, контрольні правовідносини володіють усіма загальними ознаками даної групи правових відносин.

По-перше, відносини з фінансового контролю виникають і розвиваються в рамках фінансової діяльності держави. Контроль як невід'ємна частина будь-якого управлінського процесу властивий фінансовій діяльності держави. Фінансовий контроль сприяє дотриманню фінансового законодавства, створює передумови для підвищення рівня фінансової дисципліни, націлений на забезпечення ефективного управління фінансовою системою в державі. Відсутність фінансового контролю в процесі формування, перерозподілу і використання державних централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів не дозволить державі досягти цілей фінансової діяльності.

По-друге, контрольні правовідносини є формою реалізації публічних інтересів, у зв'язку з чим фінансово-контрольні правовідносини є публічно-правовими. Фінансовий контроль, як і будь-який державний контроль, має на меті захист публічних (суспільних) інтересів. Формування, перерозподіл і витрачання грошових коштів за рахунок державних централізованих і децентралізованих фондів здійснюється виключно в публічних цілях – покриття публічних видатків, тобто таких витрат, які забезпечують реалізацію публічних інтересів держави. Отже, все суспільство зацікавлене в тому, щоб ці процеси (формування, розподіл і використання фондів грошових коштів) проходили в суворій відповідності до чинного законодавства, у зв'язку з чим контроль за фінансовими операціями здійснюється в інтересах не тільки держави як апарату державного управління, але і всього суспільства, яке бере участь не тільки у формуванні цих фондів, а й в їх витрачанні. Забезпечити суспільство інформацією щодо законності фінансових операцій є завданням і призначенням фінансового контролю.

По-третє, контрольні правовідносини є владними відносинами, в яких однією зі сторін завжди виступає держава в особі її компетентних органів влади [5, с. 94]. Будь-який соціальний контроль, будь-який з його видів є атрибутом влади, найважливішим її проявом. Контрольним відносинам завжди притаманний владно-вольовий момент. Кожен суб'єкт контролю забезпечується відповідними владними повноваженнями, необхідними для виконання цілей, поставлених перед контролем [2, с. 135]. Відносини у сфері державного контролю завжди пов'язані з реалізацією державою владних повноважень за допомогою дій уповноважених державних органів. Владні повноваження контролюючих органів (наприклад, податкових) виражаються в тому, що в межах наданої їм чинним законодавством України компетенції вони мають право на власний розсуд перевіряти роботу підконтрольних об'єктів, незалежно від їх бажання визначати питання, за якими необхідна перевірка, приймати в межах своєї компетенції заходи з усунення виявлених недоліків. При цьому одним із варіантів розвитку контрольного правовідношення є можливість застосування заходів державного примусу за порушення норм законодавства.

По-четверте, фінансово-правові відносини завжди за своєю суттю є економічними відносинами. На перший погляд, відносини з фінансового контролю не володіють даною характеристикою. Однак фінансова діяльність держави не обмежується

тільки фінансовими відносинами, а включає в себе і нефінансові (з економічної точки зору) відносини, також визначені станом економіки і спрямовані на те, щоб відрегулювати в потрібному режимі фінансові відносини. До таких традиційно відносяться відносини з фінансового контролю.

По-п'яте, фінансові правовідносини завжди є майновими. І тут слід підкреслити неоднорідність фінансових правовідносин, серед яких можна виділити організаційні або процесуальні (процедурні) правовідносини, які не опосередковують процес переходу грошових коштів від одних суб'єктів до інших [1, с. 107–108]. До останніх належать ті, які спрямовані на організацію, планування, які виникають у процесі встановлення форм формування грошових коштів, порядку їх розподілу, контролю за їх використанням. Той факт, що організаційні правовідносини безпосередньо не обслуговують рух грошових коштів, не заперечує характеристики їх як майнових, оскільки організаційні відносини кінцевою метою мають рух грошових коштів.

Крім названих ознак, контрольні правовідносини часто характеризуються вторинністю. Дана особливість проявляється в тому, що відносини з фінансового контролю розвиваються в рамках складних фінансових правовідносин.

Теорія фінансового права виділяє в залежності від структури і юридичного змісту прості та складні фінансові правовідносини. Прості фінансові правовідносини складаються з одного права й одного обов'язку. У складних фінансових правовідносинах існує кілька взаємопов'язаних суб'єктивних прав і обов'язків.

Варто підкреслити, що в науці фінансового права висловлюється точка зору, що всі контрольні фінансові правовідносини є похідними, вторинними. Болгарський учений С.І. Кучев, досліджуючи систему фінансового контролю, підкреслював, що правовідносини з фінансового контролю є вторинними, похідними від первинних фінансових правовідносин, тобто відносин з формування, розподілу й використання суспільного продукту і національного доходу [6, с. 15].

Однак таке твердження, на нашу думку, справедливе тільки по відношенню до бюджетних і податкових контрольних правовідносин. Відносини з бюджетного контролю виникають на підставі інших бюджетних правовідносин, наприклад, правовідносин щодо бюджетного фінансування, де зміст основного правовідношення полягає в обов'язку фінансування з державного бюджету певних видатків держави, а контрольні правовідносини виникають як похідні або вторинні, що засновані на виділенні коштів з відповідного бюджетного фонду. Їхній зміст полягає в перевірці обґрунтованості виділення зазначених коштів розпорядником бюджетних коштів і в цільовому їх використанні одержувачами бюджетних коштів. Дане контрольне правовідношення нерозривно пов'язане з відносинами щодо бюджетного фінансування і без нього не виникає.

Аналогічний приклад можливий і з податковими правовідносинами. Відносини зі сплати податків і зборів полягають в обов'язку платника податків сплатити певний податок або збір і право уповноваженого державного органу влади – контролюючого органу (податкового органу) – вимагати цієї сплати у встановлені чинним законодавством строки та в певних розмірах. Правовідносини з податкового контролю виникають не самостійно, а на підставі відносин зі сплати податків і зборів, без яких існування таких відносин є неможливим.

Однак вторинність контрольних правовідносин у рамках фінансового права не поширюється на контрольні правовідносини у сфері грошового обігу. Контроль за дотриманням чинного законодавства про грошовий обіг є дотриманням правил готівкових та безготівкових розрахунків, дотриманням правил здійснення валютних операцій та законодавства про протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що має самостійне значення, і правовідносини з даного виду фінансового контролю виникають як основні правовідносини, не зумовлені існуванням будь-якого іншого фінансового правовідношення.

Для виникнення, наприклад, правовідносин з контролю за дотриманням правил ведення касових операцій і порядку роботи з готівкою не потрібно ніяких фінансових правовідносин, що передують контрольним. Більш того, відносини між банком і юридичною особою з банківського обслуговування мають приватноправову природу, проте саме договір банківського обслуговування зумовлює наявність контрольних повноважень уже публічного характеру в комерційного банку по відношенню до свого клієнта – господарюючого суб'єкта або фізичної особи. Обслуговуючий банк через законодавчі приписи автоматично буде здійснювати контроль за дотриманням його клієнтом правил проведення операцій з готівковими коштами (повнота оприбуткування готівкових коштів, своєчасна здача готівки понад встановлені ліміти тощо).

Або, наприклад, контроль за справжністю національної валюти у вигляді готівки також буде здійснюватися комерційним банком автоматично під час прийому (незалежно від юридичної підстави) готівкових коштів у касу банку для валютно-обмінних або інших касових операцій. При цьому ніяких інших фінансово-правових відносин між банком і його клієнтом не буде існувати.

Те ж саме справедливо і щодо валютного контролю: перевірка банком дотримання клієнтом правил проведення валютних операцій не зумовлена ніякими фінансово-правовими відносинами з формування, розподілу чи використання державних фондів грошових коштів. Це так званий контроль у чистому вигляді – як нагляд за дотриманням законодавства. Передумовою виникнення цих правовідносин є виключно наявність спеціальних нормативно встановлених правил у сфері грошового обігу та залученість приватних або господарюючих суб'єктів у грошовий оборот.

Таким чином, правовідносини з контролю у сфері грошового обігу можна віднести до вторинних або похідних фінансових правовідносин. Їхньою відмінною особливістю в порівнянні з іншими контрольними правовідносинами в рамках фінансового права є самостійність виникнення. Проте контрольні правовідносини у сфері грошового обігу повинні бути віднесені до основних правовідносин.

Фінансово-контрольні правовідносини завжди мають регулятивний характер. Теорія права відносить до регулятивних ті правовідносини, які пов'язані із встановленням позитивних прав і обов'язків і їх реалізацією. Для контрольних правовідносин, у тому числі й у сфері грошового обігу, справедлива тільки друга частина наведеної дефініції, оскільки дані правовідносини пов'язані з реалізацією встановлених позитивних прав і обов'язків. Наприклад, такі правовідносини матимуть місце між Національним банком України і комерційним банком із приводу контролю за дотриманням порядку ведення касових операцій фінансовими установами.

Результатом фінансових контрольних правовідносин може стати виникнення охоронних фінансових правовідносин щодо притягнення винних осіб у порушенні фінансового законодавства України осіб до відповідальності. Однак такий розвиток регулятивних фінансово-контрольних правовідносин можливий тільки в разі виявлення в ході контрольної діяльності фактів фінансових правопорушень. Якщо ж проведення контрольних заходів показало відповідність діяльності підконтрольного об'єкта вимогам чинного законодавства, то охоронні правовідносини не виникають.

При цьому будь-які контрольні правовідносини, в тому числі й у сфері грошового обігу, можуть бути тільки відносними, двосторонньо індивідуалізованими. Уповноваженою особою виступає компетентний орган фінансового контролю, йому протистоїть як зобов'язана особа конкретна фізична або юридична особа як підконтрольний об'єкт. Наприклад, комерційний банк як агент фінансового контролю виступає уповноваженою стороною у відносинах з контролю за дотриманням правил здійснення безготівкових розрахунків, а зобов'язаною стороною буде конкретний господарюючий суб'єкт або фізична особа, які здійснюють платіж через даний банк, який виконує відповідне платіжне доручення.

Фінансово-контрольні правовідносини не можуть бути абсолютними, де уповноваженій стороні протистоїть будь-хто і кожен. Контрольна діяльність завжди має конкретний підконтрольний об'єкт, бо не може бути контролю без визначеного кола об'єктів. Сама сутність контрольних заходів, які полягають у проведенні відповідних видів перевірок, проявляється в індивідуалізації об'єкта контролю й оцінці діяльності конкретного суб'єкта права з точки зору законності, а в деяких випадках – в ефективності та доцільності. Тому об'єктами контролю, тобто зобов'язаною стороною у фінансово-контрольних правовідносинах, можуть бути тільки ті особи, які тим чи іншим чином потрапляють у сферу фінансової діяльності держави як одержувачі бюджетних коштів, як посередники, як розпорядники бюджетних коштів, як платники податків тощо.

Фінансово-контрольні правовідносини характеризуються також регулятивними правовідносинами пасивного типу. Розвиток таких правовідносин відбувається за рахунок активної поведінки уповноваженої сторони, яка завжди пов'язана з правомочністю вимагати від зобов'язаних осіб утримання від дій, що перешкоджають реалізації суб'єктивного права.

Уповноваженою стороною у фінансово-контрольних правовідносинах виступає орган влади або агент фінансового контролю (наприклад, агентами валютного контролю є уповноважені банки та інші фінансові установи, національний оператор поштового зв'язку, що отримали ліцензію на проведення валютних операцій). Реалізуючи своє право на проведення контрольних заходів, суб'єкт контролю має право вимагати від підконтрольного об'єкта не заважати законним діям контрольного характеру.

Особливістю даного виду регулятивних правовідносин пасивного типу є компетенційний характер прав уповноваженої сторони. Правомочна сторона, будучи органом держави (або агентом), не може вільно розпоряджатися своїми правами, тобто вирішувати реалізовувати ці права або відмовитися від їх реалізації за пев-

них обставин. Права органів держави є компетенційними, отже, вони повинні бути реалізовані за певних обставин. Так, Національний банк України зобов'язаний контролювати дотримання комерційними банками законодавства про грошовий обіг. Або Державна служба фінансового моніторингу України зобов'язана здійснювати перевірку отриманої інформації про операції з грошовими коштами або майном, що підлягають контролю відповідно до законодавства про протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Наприклад, відповідно до Положення про Державну службу фінансового моніторингу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 року № 537, до основних завдань і функцій Держфінмоніторингу відноситься: збирання, оброблення та проведення аналізу (операційного і стратегічного) інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції або інформація, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму чи фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення; проведення національної оцінки ризиків тощо.

Компетенційний характер прав уповноваженої сторони відрізняє фінансово-контрольні правовідносини від інших фінансово-правових відносин пасивного типу, де уповноваженою стороною виступають не державно-владні органи, а фізичні та юридичні особи. Їхні права не обтяжені ознакою обов'язкового характеру. Класичним прикладом такого регулятивного фінансового правовідношення пасивного типу є відносини між одержувачами бюджетних коштів і державою в разі неповного фінансування.

Характеризуючи далі фінансово-контрольні правовідносини, необхідно відзначити їхній процесуальний характер. Фінансові правовідносини можна класифікувати залежно від характеру норм, на основі яких вони виникають, на матеріальні й процесуальні. Через матеріальні фінансові правовідносини реалізуються права і обов'язки суб'єктів щодо отримання, розподілу та використання певних грошових фондів коштів. У процесуальних – виражається юридична форма, в якій відбувається отримання державою у своє розпорядження грошових фондів коштів, їх розподіл і використання.

На думку М.В. Карасьової, у матеріальних правовідносинах проявляються конкретні права і обов'язки суб'єктів, а в процесуальних – порядок реалізації цих прав і обов'язків. Матеріальні правовідносини містять: обов'язок платника податків сплачувати податок і право податкового органу вимагати його сплати тощо. До процесуальних фінансових правовідносин можуть бути віднесені правовідносини з бюджетного процесу, правовідносини в ході податкового контролю тощо [4, с. 258].

Право (обов'язок) органів і агентів фінансового контролю на проведення заходів з перевірки дотримання законності у сфері фінансової діяльності реалізується в різних процесуальних діях, урегульованих нормами фінансового права. Наприклад, контроль за дотриманням валютного законодавства матеріалізується в правовідносинах із приводу перевірки наявності необхідних дозволів у суб'єктів валютних операцій

на їх проведення, своєчасного і повного зарахування експортної виручки на рахунки в комерційних банках, обґрунтованості оплати імпортованих товарів іноземною валютою тощо. Предметом даних правовідносин виступають документи фінансової звітності, фінансові операції, реальний фінансовий стан підконтрольних об'єктів.

Крім перерахованих характеристик фінансово-контрольних правовідносин, необхідно звернути увагу на їхню сутність, яка виявляється в їхньому об'єкті. Проблема об'єкта правовідносин активно досліджувалася у вітчизняній правовій науці, результатом чого стало виділення двох основних концепцій. Перша концепція розуміє під об'єктом правовідносин матеріальні й нематеріальні блага, на які направлено поведінку всіх його учасників, що здійснюється в рамках їхніх прав і обов'язків.

Згідно з другою позицією коло об'єктів правовідносин окреслюється через інтерес уповноваженої особи. Не вдаючись у теоретичну дискусію про об'єкт правовідносин, відзначимо, що сучасне фінансове право сприйняло другу концепцію і під об'єктом фінансових правовідносин розуміє те, на що спрямована поведінка його учасників, детермінована їхніми інтересами в рамках належних їм суб'єктивних прав і обов'язків.

Залежно від об'єкта в рамках фінансових правовідносин виділяються майнові й немайнові. Об'єктом майнових правовідносин є грошова субстанція – податок, бюджетне асигнування тощо. Об'єктом немайнових правовідносин є: фінансово-планові акти та їх проекти, фінансова діяльність як процес. Згідно з цією класифікацією відносини з фінансового контролю належать до немайнових. Об'єктом правовідносин з фінансового контролю буде контрольна діяльність як процес.

Таким чином, фінансові правовідносини з контролю у сфері грошового обігу є різновидом фінансово-правових відносин, які виникають у межах фінансової діяльності держави і характеризуються організаційною сутністю, процесуальним змістом, двосторонньо індивідуалізованим суб'єктивним складом, немайновим об'єктом, регулятивною функціональністю і компетенційним характером прав уповноваженої сторони.

Норми, що регулюють відносини з контролю за грошовим обігом, утворюють у своїй сукупності самостійний фінансово-правовий інститут у рамках фінансового контролю як підгалузі фінансового права. Також є доцільним підкреслити можливий суміжний характер даного правового інституту. Норми як складники цього правового інституту також належать до особливої частини підгалузі фінансового права – «права грошового обігу», яка останнім часом все частіше виділяється, поряд із класичними бюджетним, податковим правом, у структурі фінансового права.

У процесі руху грошових коштів виникають суспільні відносини, які, будучи врегульовані нормами права, є правовідносинами. Тому правовідносини у сфері грошового обігу можна класифікувати на:

– правовідносини, що виникають із приводу порядку проведення емісії готівкових та безготівкових грошових коштів. Змістом цих правовідносин є виключне право Національного банку України монопольно здійснювати емісію грошей в Україні та кореспондуючі цьому праву обов'язок усіх інших органів державної влади не втручатися в цю діяльність і обов'язок усіх фізичних і юридичних осіб

на території України приймати як єдиний законний засіб платежу грошові знаки, випущені в обіг Національним банком України;

– правовідносини, що виникають із приводу руху готівкових грошових коштів. Змістом цих правовідносин є право Національного банку України встановлювати обмеження на здійснення розрахунків готівковими коштами між юридичними особами і право органів державної влади вимагати від фізичних та юридичних осіб на території України здійснювати розрахунки в готівковій грошовій формі в порядку, встановленому чинним законодавством України. Юридичний обов'язок фізичних і юридичних осіб здійснювати розрахунки готівковими коштами в рамках, установлених законодавством України, розрахунки за участю фізичних осіб в готівковій формі проводяться без обмежень, юридичні особи мають право розраховуватися між собою готівкою в межах суми, встановленої чинним законодавством, усі юридичні особи зобов'язані дотримуватися встановлених Національним банком України правил ведення касових операцій відповідно до Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затвердженого постановою Правління Національного банку України № 148 від 29 грудня 2017 року;

– правовідносини, що виникають із приводу порядку руху безготівкових грошових коштів. Змістом цих правовідносин є право Національного банку України встановлювати правила, форми, строки здійснення безготівкових розрахунків і обов'язок усіх осіб, які здійснюють платежі в безготівковій формі, дотримуватися встановлених Національним банком України правил за Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті № 22, затвердженою 21 січня 2004 року;

– правовідносини, що виникають із приводу порядку руху готівкової і безготівкової іноземної валюти. Змістом цих правовідносин є право державних органів на встановлення обмежень на обіг іноземної валюти в готівковій та безготівковій формі й обов'язок фізичних і юридичних осіб на території України дотримуватися цих обмежень;

– контрольні правовідносини у сфері грошового обігу. Змістом цих правовідносин є право уповноважених суб'єктів фінансового контролю на проведення різних контрольних заходів з метою перевірки дотримання законодавства під час проведення операцій з грошовими коштами в національній або іноземній валюті й обов'язок об'єктів контролю не перешкоджати суб'єктам контролю в здійсненні контрольних заходів.

Контроль за грошовим обігом включає в себе контроль за готівковим грошовим обігом; контроль за безготівковим грошовим обігом; контроль за валютним обігом (валютний контроль); контроль у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

При цьому в рамках контролю за готівковим грошовим обігом виникають правовідносини: з контролю за дотриманням порядку ведення касових операцій; з контролю за справжністю готівкових грошових знаків; з контролю за виконанням фінансовими установами контрольних функцій щодо дотримання правил проведення операцій з готівковими коштами їхніми клієнтами – господарюючими суб'єктами та фізичними особами.

У рамках контролю за безготівковим грошовим обігом виникають правовідносини: з контролю за дотриманням суб'єктами господарювання форм і умов здійснення безготівкових розрахунків; з контролю за комерційними банками щодо дотримання ними правил здійснення безготівкових розрахунків.

У рамках контролю за валютним обігом виникають правовідносини: з контролю за дотриманням вимог під час здійснення валютно-обмінних операцій; з контролю за обґрунтованістю платежів в іноземній валюті; з контролю за відповідністю законодавству проведених операцій і наявністю необхідних для цього дозволів і ліцензій; з контролю за виконанням резидентами зобов'язань з повернення валютної виручки; перевірка повноти обліку та звітності за валютними операціями.

У рамках контролю у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: контроль за законним походженням грошових коштів господарюючих суб'єктів і фізичних осіб; контроль за дотриманням законодавства про протидію легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом особами, що здійснюють операції з грошовими коштами (фінансові установи, страхові, лізингові компанії, професійні учасники ринку цінних паперів, організації поштового зв'язку, ломбарди; організації, що здійснюють скупку, купівлю-продаж дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, ювелірних виробів з них і брухту таких виробів; організації, що містять тоталізатори і букмекерські контори, а також організують і проводять лотереї, тоталізатори, в тому числі в електронній формі, організації, які здійснюють управління інвестиційними фондами чи недержавними пенсійними фондами; організації, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій купівлі-продажу нерухомого майна, оператори з прийому платежів.

Висновок. Фінансово-правовий інститут контролю за грошовим обігом охоплює широку сферу економічної діяльності держави з контролю за грошовими операціями в готівковій та безготівковій формах, валютними операціями, обігу цінних паперів і спрямований на забезпечення функціонування системи зворотних зв'язків у фінансовому механізмі (інформаційний характер); організаційний вплив на процеси емісії і грошового обігу (регулятивний характер); застосування охоронних норм права (правоохоронний характер).

Під фінансовим контролем у сфері грошового обігу запропоновано розуміти комплекс форм і методів організації та управління грошовим обігом у межах національної економіки з метою забезпечення стабільності національної валюти, збалансованого здійснення всіх платежів і розрахунків, запобігання нецільовому використанню публічних і приватних грошових фондів, дотримання вимог фінансової дисципліни та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Література

1. Ангелов А.С. Финансовое право НР България. София, 1967. С. 107–108
2. Грачева Е.Ю. Проблемы правового регулирования государственного финансового контроля. Москва, 2000. С. 135.
3. Воронова Л.К., Кучерявенко М.П. Финансовое право : учеб. пособие для студентов юрид. вузов и ф-тов. Харьков : Легас, 2003. 360 с.
4. Карасева М.В. Финансовое правоотношение. Москва, 2001. С. 258.
5. Крохина Ю.А. Финансовое право России : учебник для вузов. Москва, 2004. С. 94.
6. Кучев С.И. Систематика на финансовая контрол. София, 1974. С. 15–26, 274.
7. Орлюк О.П. Финансове право. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 808 с.
8. Савченко Л.А. Правові основи фінансового контролю : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 504 с.
9. Фінансове право : навч. посіб. / Л.К. Воронова та ін. ; за заг. ред. Н.Ю. Пришви. Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. 376 с.
10. Финансовое право : учебник / под ред. Н.И. Химичевой. Москва, 1999. С. 35.

Анотація

Радченко О. М. Система контрольних правовідносин у сфері грошового обігу. – Стаття.

У статті автор зазначає, що фінансово-правовий інститут контролю за грошовим обігом охоплює широкую сферу економічної діяльності держави з контролю за грошовими операціями в готівковій та безготівковій формах, валютними операціями, обігу цінних паперів і спрямований на забезпечення функціонування системи зворотних зв'язків у фінансовому механізмі (інформаційний характер); організаційний вплив на процеси емісії і грошового обігу (регулятивний характер); застосування охоронних норм права (правоохоронний характер).

Під фінансовим контролем у сфері грошового обігу запропоновано розуміти комплекс форм і методів організації та управління грошовим обігом у межах національної економіки з метою забезпечення стабільності національної валюти, збалансованого здійснення всіх платежів і розрахунків, запобігання нецільовому використанню публічних і приватних грошових фондів, дотримання вимог фінансової дисципліни та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Правовідносини у сфері грошового обігу класифіковано на правовідносини, що виникають із приводу порядку проведення емісії готівкових та безготівкових грошових коштів; правовідносини, що виникають із приводу руху готівкових грошових коштів; правовідносини, що виникають із приводу порядку руху готівкової і безготівкової іноземної валюти; контрольні правовідносини у сфері грошового обігу.

Контроль за грошовим обігом включає в себе контроль за готівковим грошовим обігом; контроль за безготівковим грошовим обігом; контроль за валютним обігом (валютний контроль); контроль у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Ключові слова: грошовий обіг, грошова система, грошові фонди, іноземна валюта, національна валюта, готівкові розрахунки, безготівкові розрахунки, емісія, грошові правовідносини.

Summary

Radchenko O. M. The system of control legal relations in the sphere of money circulation. – Article.

The author notes that the financial and legal institution of control over money circulation covers a wide range of economic activities of the state to monitor monetary transactions in cash and non-cash forms, foreign exchange transactions, securities circulation and aims to ensure the functioning of feedback system in the financial mechanism (informational nature); organizational influence on the processes of emission and money circulation (regulatory nature); application of protective norms of law (law enforcement character).

The financial control in the field of money circulation is proposed to understand as a set of forms and methods of organization and management of money circulation in the national economy to keep the stability of the national currency, balanced implementation of all payments and settlements, prevention of misuse of public and private funds, financial discipline and countering the legalization (laundering) of proceeds from crime or the financing of terrorism or proliferation of weapons of mass destruction.

Legal relations in the field of money circulation are classified into legal relations arising due to the procedure for issuing cash and non-cash funds; legal relations arising due to the movement of cash; legal relations arising due to the procedure of movement of non-cash funds; legal relations arising due to the procedure of the movement of cash and non-cash foreign currency; control legal relations in the field of money circulation.

Money turnover control includes cash flow control; control over non-cash money circulation; currency circulation control (currency control); control in the field of combating legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and proliferation of weapons of mass destruction.

Key words: money circulation, monetary system, monetary funds, foreign currency, national currency, cash settlements, non-cash settlements, issue, monetary legal relations.